

SCHULTHEISZ EMIL: KÉSŐ KÖZÉPKORI ORVOSI KÉZIRATFRAGMENTUM

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A középkor valamennyi regimenje ultima analysi a Schola Salernitanára vezethető vissza. Megjelenési formájukban azonban ezek egymástól sokban eltérőek, helyenként tartalmukban is különbözőek. A skolasztikus szellem virágzása idején e változatok egyre inkább távolodnak az eredeti mű józan egyszerűségétől. Az egyes regimenek e különbözősége és tartalmi módosulása egyrészt az idővel gyarapodó ismeretek következménye, másrészt a regimen szerzőjének, illetve kommentátorának orvosi egyénisége és tudása tükröződik a regimen szellemében és módosítja formáját, tartalmát.

Mint ahogy a kora középkori salernói Regiment az angol király részére írták, úgy a késő középkori regimenek is többnyire egy uralkodó számára készültek. Szerzőjük vagy kommentátoruk többnyire a király orvosa volt.

A XVI–XV. század királyi orvosai közül tudásban messze kiemelkedett Sigismundus Albicus doctor, Vencel cseh király, majd Zsigmond császár és magyar király orvosa.

A csehországi Mährisch-Neustadtban született 1360 körül. 1427. július 23-án halt meg.¹ Baccalaureusi vizsgáját a prágai egyetemen 1382-ben tette le. A kor szokásainak megfelelően már korán tartott egyetemi előadásokat Prágában. 1407-ben Olaszországban találjuk, ahol a paduai egyetem anyakönyve jegyzi fel nevét. Itt avatták mindkét jogtudomány doktorává. A medicina tudományos fokozatait a prágai egyetemen szerezte meg. Olaszországban csak 1452–53-ban fordult meg ismét.²

Rövidesen Vencel király háziorvosa lett, akinek bizalma Albicusban oly nagy volt, hogy a huszita mozgalmak által okozott, trónját is fenyegető nehéz politikai helyzetben Albicusra kívánt támaszkodni. Ezért, amikor a prágai érseki szék megüresedett, a káptalant rávette, hogy Albicust válasszák prágai érsekké. Ezt a fontos egyházi – s egyben közjogi – méltóságot azonban csak rövid ideig töltötte be. Lemondása után visehradi prépost lett, egyidejűen újra a király orvosa és kancellárja.

Amikor aztán Vencel halála után a huszita harcok még inkább erősödtek, s Albicus prépostságát is feldúlták, előbb Olmützbe, majd Magyarországra, Budára menekült.³ Így került Zsigmond német–római császár és magyar király udvarába.

Véleményem szerint Albicusnak a Csehországból való menekülése, s a Magyarországon való végleges letelepedése előtt (tehát 1419 előtt) is kellett Budán járnia. Csakis így válik érthetővé a prágai egyetemi könyvtárban őrzött és Budán 1416-ban keltezett kézírata: 'Medicina contra paralysm, quam dom. Albicus ante agonem mortis suae domino regis a. d. 1416 in civitate Buda, Strigon, diocesis fecit.'⁴ Ezt csak Vencel király számára írhatta. Viszont Zsigmondnak dedikált, vagy őt említő kéziratok nem mind készültek Albicus budai tartózkodása idején.

Albicus orvosi és írói egyéniségének megismerése céljából, valamint az ismertetendő kézirat-töredék jobb megértése, annak Albicus műveivel való összehasonlíthatósága végett röviden ismertetnem kell Albicus fontosabb műveit. Teljességre itt nem törekedhettem. A müncheni, leipzigi és prágai könyvtárak által megküldött kéziratok mikrofilmjei szolgáltak alapul.⁵

Albicus műveinek jelentőségét és elterjedtségét mutatja, hogy három közülük a legelső közép-európai orvosi inkunábulumok között szerepel: 1. 'Praxis medendi', 2. 'Regimen pestilentiae' s a legfontosabb, a 3. 'Regimen hominis seu Vetularius'. Mindhárom Leipzigben 1484-ben jelent meg Marcus Brandt kiadásában.

Kéziratban a következő írásai maradtak fenn:

1. Regimen contra reumata, quod misit ante obitum suum Sigismundo Romanorum, Bohemiae ac Ungariae regi.⁶
2. Medicina contra paralysm.⁷
3. Tractatus de rectificatione aerei magistri Albici.⁸
4. Regimen corporis, consilium ad Sigismundum (töredék).⁹
5. Tractatus de crisi.¹⁰
6. Questio solemnis...¹¹
7. Puch der erczney von maister Albico.¹²
8. Pestregimen Albici archiepiscopi (német nyelvű).¹³
9. Regimen tempore pestilentiae Albici medici.¹⁴
10. Reportata ex lectionibus magistri Albici.¹⁵
11. Collectionum maius és
12. Collectionum minus csak részében származnak magától Albicustól, de mindenképpen befolyása alatt keletkeztek.¹⁶

A felsoroltak közül a 'Vetularius', a 'Practica' és a 'Tractatus de crisi', valamint a 'Puch der erczney' alapján igyekszem Albicus mentalitására és orvosi szemléletére jellemző néhány momentumot megvilágítani.

Albicus említett írásaiban a skolasztika szigorúan dogmatikus szellemétől eléggé független egyéniségnek mutatkozik. Előadását elsősorban saját megfigyelésére és tapasztalataira építi fel. Ezt több helyen hangsúlyozza. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy tekintélyeket ne idézne. Hivatkozik a klasszikusokra Hippokratésztől Avicennáig. Őket azonban már csak a lefektetett tétel mintegy igazolásául idézi, nem tőlük indul ki. Különösen jellemző, hogy teljesen ellentétben az akkor általánosan elterjedt szokásokkal, a tekintélyes neveket minden dicsérő jelző nélkül írja legtöbbször. Hiányzanak a szuperlatívuszokban írt dicsőítő mondatok. Ez alól csak egy kivétel van: Arnaldus de Villanova, akit úgy látszik különösen nagyra becsült. Őt mint a „legtapasztaltabb orvost” szólítja meg. A sokat utazott, idegen népekkel érintkezett orvos felismeri a földrajzi adottságok, nemzeti szokások jelentőségét a betegségek keletkezésében, lefolyásában, valamint a gyógyításban, s ezt több helyen kifejezetten hangsúlyozza is. Azt írja többek között, hogy tekintettel a geográfiai különbségekre, amelyek a betegségeket módosítják, valamint a diaeták különbözőségére, az Itáliában tanult orvos nem lehet oly kiváló Csehországban, mint Olaszhon földjén. Az egyik pestisíratban pedig szembe állítja az „Italici” és „Bohemi” szokásait a gyógyszerek használatában. Hangsúlyozza a helyes diaeta, a mérsékelt testmozgás, a megfelelő munka és a derűs kedély betegségmegelőző, illetve gyógyító szerepét, szemben a túlzott gyógyszeres kezeléssel. Az érvágás mértékletes alkalmazása, a felesleges vérlebocsátás káros hatásának ismételt hangsúlyozása Albicus józan gondolkodását és e téren való nagy tapasztalatát mutatja. Az alkémiával szemben még Arnaldus de Villanovánál is szkeptikusabb, inkább a „természetes gyógymódok” híve.

Albicus stílusa gördülékeny, kevés az ismétlés, ami pedig a korabeli szövegekben igen gyakori. Feltűnően sok azonban a köznapi, népi, nyers kifejezés, amit már Sudhoff is megállapított a pestisíratok ismertetésekor.

Az itt felsorolt attribútumokat véve alapul az összehasonlításban, szeretném az alábbi, eddig fel nem dolgozott kéziratot közelebbről meghatározni, és orvostörténeti hovatartozandóságát megállapítani.

Ez a fragmentum – melyet az Országos Orvostörténeti Könyvtár őriz – egykorú bőrbe kötött 28 hártyalapos kézirat. Két részből áll, de egyik sem teljes. Mindegyik kb. egy quaterniót tesz ki. Két különböző, de egykorú kéz írása. Megállapítható, hogy a fragmentum nem két különálló kézirat egybekötése; a hiányzó lapok később vettek el.

Az első rész egy latin nyelvű orvosasztronómiai értekezés. A második egy középelnémet nyelvű, jól olvasható bastardával írt „Gesundheitsregel”.

A két kéziratrész között a hónapok-napok köre (folio 9v), valamint az állatöv csillagképeinek köre (folio 10r) látható /a továbbiakban is: v=verso, r=recto/. A latin rész utolsó lapján, a versón rajzolt német nyelvű circulus solaris kellett hogy a német rész eleje lett legyen, de az ezt

értelemszerűen követő érvágó capitulus elveszett. Ez a szituáció is azt bizonyítja, hogy a német regiment a latin rész után, folytatólagosan írták. Ez a körülmény kormeghatározás szempontjából döntő. A latin rész ui. a circulus solarist a táblázatban (folio 4r és folio 5v) az 1420. esztendőőtől, a conjunctiókat pedig 1429-től számítja. Az 1420-as évszámnak ez esetben terminus post quem értéke van. A latin fragmentum keletkezését ezek szerint erre az időre, a XV. század első negyedére kell tennünk. Korábbi nyilvánvalóan az ezt követő német rész sem lehet. Ezt a paleográfiai vizsgálat is megerősíti.

A kézirat kalligráfiája, az iniciálék szép – helyenként piros-kéken színezett – rajza, a rubrumok gondos elrendezettsége – a másoló a rubrikátoroknak mindig helyet hagyott – kétségtelenné teszi, hogy hivatásos másoló munkája.

A latin orvosasztronómiai értekezésnek különösebb orvostörténeti érdekessége nincs, újat nem mond. Keletkezési helye nem határozható meg.¹⁷

Ennek az értekezésnek az alapja tulajdonképpen Beda műve. (A folio 4r és 5v táblái megfelelnek Beda 'Decem novennalis circuli'-jának, a folio 9r és 10v rajzai pedig Migne-féle kiadás 365. és 458. lapján levőknek.) Ez a kéziratrész is töredék, eleje nem teljes; hogy mennyi hiányzik, nem állapítható meg. Ez a fragmentum kb. az eredeti Beda-féle munka közepén kezdődik; a folio 3v rubruma: 'Canon de coniunctide et oppositione'.¹⁸ A folio 6v-n található a 'Tabula continuationis, coniunctionis et oppositionis'.¹⁹

A német fragmentum – egy tipikus „Ordnung der Gesundheit”²⁰ a folio 11r-n kezdődik. Alábbiakban – helyszűke miatt – a szövegből csak részleteket, a rubrumokból csak kivonatokat közlök a rövidítések feloldásával.

Az incipit-lap közepén mindjárt megállapítja, hogy a németek többet esznek és isznak, mint az olaszok, majd a hippokratészi constitutiókról („Complexen”) beszél: „Das die deutschen meer essen dann trinken und die italici mer trinken dann essen” – „Die menschen nach seinet Complexen Sangvinei Colerici... Fledmatici... Melancolici (sind)”.²¹ Az ezt követő második rubrum tulajdonképpen a negyedik fejezet tartalmát összegezi. (Ezek szerint tehát a fragmentum meglevő részét még legalább három fejezet előzte meg!)

„In dem vierden Capitel hat man lere von essen von trinken von slaffen von wachn wie man sich vor vnd nach essen damid hallten soll vnd von dem obgeschriebn essen vnd trinkenwich die natur zu überflüssig ettwen von vnmassigkeit wegen Darumb ist nach den obgeschriebn Lere Wie vnd mit was man die vberflüssigen natur sullt abziehen vnd zehilff könn”²² – a folio 13v Constantinust²³ idézi, miközben a fürdőssel kapcsolatos tudnivalókat fejtegeti. A következő lapon, a rectón a bőr pórusainak funkcióját írja le; „...Avicenna vnd spricht das in dem pad die löcher an der hautt die da hayssen pori offen steen...” Az ezt követő fejtegetés a fürdőnek a bőrre, pórusokra gyakorolt serkentő, gyógyító hatásáról igazán nem „középkori sötétségre” utal.

A folio 15r-n kezdődik, s a versón, valamint folio 16-on folytatódik a kéziratnak az érvágással kapcsolatos tudnivalókat ismertető fejezete, ahol az általános ismereteken kívül kimerítően foglalkozik a dies fausti – dies critici kérdéseivel.²⁴ Precízen megfigyelő orvosra vall a túlzott érvágáskor bekövetkező collapsus pontos leírása: „...So dem menschen die varb verkert wirt vnd die pulsst abnymbt so sol man aufhörn. Auch wer vil schwitzt das ist ain Zaichen der vberflüssigkait.”²⁵

A folio 17r rubruma azért különösen fontos számunkra, mert egyedül itt jut expressis verbis kifejezésre a kézirat lényege: „Ordnung der Gesundheit”.²⁶

A levegővel foglalkozó capitulust a folio 18r rubruma vezeti be: „Als das puch ist geordnet zu d’gesunthait so ist not das man wisse wie man in den luft lebn sol das ist wie er gesunt sey oder nicht...”,²⁷ majd Avicennára hivatkozva int, hogy a jó levegő ne keveredjék ártalmas kigőzőlésekkel. Itt tér ki a lakáshigiénére is: „Da die menschn wonung habn da soll das erdreich nicht faul sein...”²⁸

Továbbiakban – egy névtelen mesterre hivatkozva – diaetikus szabályokat ismertet hosszan és kimerítően.

A tulajdonképpeni makrobiotika a folio 24r első harmadában befejeződik, s kezdődik a gyógynövényekről és fűszerekről írt függelék. E tartalmilag különálló rész szerkezeti szempontból szorosan összefügg a regimennel; a folio 28r közepén fejeződik be. Ez egyúttal az egész fragmentum vége is.

Ebben a capitulusban a következő gyógynövényeket és fűszereket találjuk: „Galgant”, „Inber”, ill. „Ingwer” „muskatt”, „nagel”, „Zymarinten”. „Zittwar”, „Pfeffer”, „Lorber”, „Saffran”, „krambitper”. Befejezésül az égett szeszről – „prann wein”²⁹ – olvashatunk.

A füveskönyvszerű fejezetet néhány betegség leírása és az ellenük alkalmazott gyógymód, néhány közbeszúrt recept teszi változatossá.

A mindennapos hideglelés leírását³⁰ a harmadnapos váltólázzal szülő értekezés követi.³¹

Közvetlen ezután (folio 27r 30. sor) említi a kézirat a „bölc prágai mestert”: „...das lernt mich zu Prag ain wais Maister”.³²

A vérhasjárványok a középkor egyik legnagyobb orvosi problémáját jelentették. Érthető tehát, hogy a kézirat igen sokat foglalkozik a „rot rur”-ral. A kézirat utolsó oldala, amely a folio 28r közepéig terjed, két vérhas elleni receptet tartalmaz, melyekkel ez az érdekes fragmentum be is fejeződik.³³

Kétségtelenül megállapítható, hogy a bemutatott kézirat a regimenek egy prózai változata. Stílusa sok hasonlóságot mutat Albicus német nyelvű kézirataival, elsősorban a ’Puch der erczney’-jel. A kézirat szerkezeti felépítése lényegesen kevésbé komplikált, mint a ’Practica

Bartholomaei', de egyszerűbb az Ortolf von Baierland-féle 'Arzneibuch'-nál, illetve annak diaetetikai részénél is.

Albicusra jellemző, de legalább is hatására enged következtetni, hogy kéziratunkban az idézett görög, latin és arab szerzők neve mellett egyetlen helyen sem találunk dicsérő jelzőt (kivéve Villanova nevét). A fürdés egészséges voltának, a víz gyógyító hatásának többszöri hangsúlyozása csak az eredeti Regimen salernitanumban található. A későbbi skolasztikus kommentárok általában már többet írnak a fürdő veszélyeiről, mint annak gyógyhatásáról. A fürdésnek ez a „modern” szemlélete, amelyet e kézirat képvisel (lásd különösen folio 14v), jól összeegyeztethető Albicus természetes gyógymódokat kedvelő felfogásával. Tudjuk, hogy Albicus a bőr pórusainak szerepét jól ismeri. Ezzel a kéziratunk is kimerítően foglalkozik. Ugyancsak albicus szellemében íródott a kézirat érvágásról szóló capitulusa is (folio 15r). Csaknem gyakrabban találkozunk itt az érvágás káros hatásainak felsorolásával, mint az érvágás kedvező eredményeinek ismertetésével. Albicus a Vetulariusban ismételtén óv a túlzottan alkalmazott érvágástól. Hasonló megnyilatkozásokat találunk a lipcsei Albicus-kéziratban is.³⁴ Már Sudhoff felhívta a figyelmet az Albicus-féle pestisiratok tárgyaló tanulmányában³⁵ arra a feltűnő körülményre, hogy Albicus milyen messzemenően figyelembe vette a geográfiai-etnológiai viszonyokat. Albicus szembeállítja az egyes nemzetek diaetikus és egészségi szokásait. Ezt a megkülönböztetést kéziratunkban két helyen is megtalálhatjuk: a folio 11r-n, ahol a népek közötti differenciáról általában szól és a folio 18v-n, ahol az „ebben az országban szokásos ételek”-ről beszél. Kéziratunk kitér a lakáshigiénére is (folio 18v), ami ebben a korban merőben szokatlan, ha nem is példátlan. A levegővel, így a lakás levegőjével kéziratunkhoz hasonlóan ugyan foglalkozik többek között az Arnaldus de Villanova által írt kommentár, valamint a Bartholomaeus-féle 'Practica' is, de a szoba földjéről, tudomásom szerint, csak Albicus emlékezik meg a müncheni kéziratban.³⁶ Pick utal arra, hogy a Vetularius tele van népies kifejezésekkel.³⁷ Hasonlóak gyakoriak e kéziratban is.

Nem kétséges, hogyha kéziratunkat az Arnaldus de Villanova által írt, illetve kommentált regimennel hasonlítjuk össze (Bämle-féle kiadás), számos hasonló részt találunk. Így a kézirat folio 11r szövege csaknem megegyezik az augsburgi kiadás folio 16v oldalával és a folio 11v szövege a Bämle-változat a folio 17r oldalával. Ha azonban tekintetbe vesszük a regimenek szövegének „vándorlását” s azt a nagy hatást, amit éppen Arnaldus de Villanova gyakorolt Albicusra, úgy azt kell mondanunk, hogy e fragmentumnak a Villanova-féle regimennel való helyenkénti hasonlósága éppen nem szól az ellen, hogy e változat Albicus szellemében íródott legyen.

Az elmondottak alapján indokoltnak látszik az a feltevés, hogy e kézirat a folio 27r 30. sorában említett prágai mester nem más, mint Sigismundus Albicus! Hogy Albicus neve nem fordul elő,

az nem szól e feltevés ellen. Egyrészt, mert két – legalább részben – biztosan Albicustól írt kéziratot ismerünk, amelyek Albicus nevét nem említik³⁸, másrészt az sincs kizárva, hogy a fragmentum elején volt ilyen hivatkozás.

¹ Sudhoff Archiv G. d. Med. VII. 1914. 90.

² Hasner: Prager Vierteljahrschrift, 1860.

³ Sudhoff Arch. G. d. Med. XVII. 1925. 157. skk.

⁴ A prágai egyet. könyvtárban. Jelzete VIII. H. 34 (folio 149v) – kiadatlan.

⁵ E helyen is köszönetet mondok D. Debes doktornak, a leipzig egyetemi könyvtár kézirattára vezetőjének, a MS 1200 és MS 1226 jelz., K. Dachs doktornak a müncheni Cgm 731 jelz. kézirat fotokópiáinak szíves megküldéséért, valamint a prágai Klementinum vezetőségének.

⁶ Kiadta: A. Schrutz (Prága, 1909).

⁷ Lásd 6. sz. jegyz.

⁸ Prágai egyet. kvt. jelz. Ms. L. F. II.

⁹ A müncheni Cod. lat. 321 folio 89v–92r része tartalmazza.

¹⁰ Leipzig egyet. kvt. jelz. Ms 1200.

¹¹ Ugyancsak a leipzig Ms 1200 jelz. kézirat tartalmazza.

¹² Bajor állami kvt. müncheni Ggm 731 jelz. kódexben folio 93r–108v

¹³ Egyetemi kvt. Wratislawa jelz.: Ms. I. Q. 100.

¹⁴ Prága, Klementinum Ms XIV. 16 és leipzig egyet. kvt. Ms 1328.

¹⁵ Prága, Klementinum Ms. I. F. II. 18v skk.

¹⁶ Mindkét kézirat a wratislawai kvt. III. Q. 4 jelz. kódexében. Sudhoff a kéziratokat Albicusnak tulajdonítja (Vö. Sudhoff Arch. G. d. Med. IX. 1916. 117).

¹⁷ A kézirat általam nem vizsgált csillagászati részének elemzését és a fragmentum első felének korrekcióját ld. Némethy F. igen kiváló bölcsészdoktori értekezésében „Astronomisches und Medizinisches Doppelfragment zu Budapest” (Inaug. Diss., 1978).

¹⁸ Canon...=„a (Nap és a Hold) együtt és szembenállásának szabálya” (az újhold és a telihold kiszámítása a holdciklus meghatározására)

¹⁹ „Az együttállás és szembenállás” folyamatos (kiszámításának) táblázata”

²⁰ „Az (egészséges) élet rendje”

²¹ „A németek többet esznek, mint isznak és az olaszok többet isznak, mint esznek” – „Alkatuk szerint az emberek szangvinikusak, kolerikusak ... flegmatikusak ... melankólikusak”

²² „A negyedik fejezetben van az evésről, az ivásról, az alvásról, az ébrenlétről szóló tan, miként kell viselkedni étkezés előtt és után és a fent írt evés és ivás után, felesleges és káros túlzásoktól hogyan kímélendő az emberi természet a fent leírt tan szerint, hogyan lehet segíteni a természetnek”.

²³ Constantinusnak a Regimen sanitatisra nagy befolyása volt. (Vö. Schipperges H. Sudhoffs Arch. 39. 1959. 66)

²⁴ „Szerencsés napok – kritikus napok” (itt az érvágásra alkalmas és alkalmatlan napokról van szó)

²⁵ „...amikor az ember (szeme) elhomályosodik, érverése lelassul, akkor abba kell hagyni. Ha valaki sokat izzad, az is annak a jele, hogy felesleges” (t. i. az érvágás)

²⁶ „Az (egészséges) élet rendje”

²⁷ „A könyv az egészség rendjéről szól, mert szükséges, hogy az ember tudja, miként kell élnie ahhoz, hogy egészséges legyen...”

²⁸ „Ahol az embernek lakása van, a föld ne legyen rothadt”

²⁹ „Galagonya, gyömbér, szerecsendió, szegfűszeg, fahéj, kurkuma gyökér, bors, babér, safrány, áfonya, égetett bor (borpárlat)”

³⁰ A hideglelésről (von ritenn) a következőket írja: „Der Ritt der den Menschn alltag an geet kumbt von vier saithen Von ersten so man erkaltet nach dem pad So werdn die löcher die da hayssen pori offen steen zu der leber Davon wirt der Ritt Darumb soll man sich hueten vnd warm halltn... Zum anderen mall wirt der Rit von posem Luft... Zum dritten mal wirt er von Fleisch oder von Spais nicht wol gesotn oder gepratn ist wann die natur die Speis nicht wol magt vertzeren So fault si durcheinander vnd wirt Corumpiert vnd dauon der ritt... Zum vierdn mal wann ain mensch gar hais padt vnd darnach zu kalt wasser geet vnd sich damit begeust Sol slecht die keltn In vnd die pory werden verrschopt dauon wirt der Rit...” (folio 26r–26v).

³¹ „Der rit über den anderen tag haisst Tertiana”. (folio 26v utolsó harmad-folio 27r.)

³² „... Prágában tanultam egy bölcs mestertől...”

³³ Az utolsó recept: „...rot rur. Nym Aychem schusling Die desselbigen Jares sind auskommen vnd prichs Im ersten May vnd pren Sy aus durch ain Rosenhut vnd gibts dem sichen zwei oder drey tag ze trinken ain wenig er wirt gesunt an der ruer.” Vö. G. Keil. Sudhoffs Arch. 41. 1957. 28–58.

³⁴ A Ms 1200 jelz. kéziratban.

-
- ³⁵ Sudhoff Arch. G. d. Med. VII. 1914. 69. skk.
³⁶ A Cgm 731 jelzetűben.
³⁷ Pick, F.: Prag und Montpellier. é. n. h. n. 161.
³⁸ Lásd 18, jegyz. Collectiorum maius et minus